

הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים

וְעַתָּה יִשְׂרָאֵל מַה ה' אֱלֹהֶיךָ שְׂאֵל מַעֲמָךְ כִּי אִסְלִיִּרְאָה אֶת־ה' אֱלֹהֶיךָ לְלַכֵּת בְּכָל־דְּרָכֶיךָ וְלֹא־הָבָה אֶת־וְלַעֲבֹד אֶת־ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל־לִבְבְּךָ וּבְכָל־נַפְשְׁךָ: (דברים י ב.)¹

מסכת ברכות דף לג עמוד ב

ואמר רבי חנינא: הכל בידי שמים - חוץ מיראת שמים, שנאמר: "ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך אם ליראה". אטו יראת שמים מילתא זוטרתא היא?² והאמר רבי חנינא משום רבי שמעון בן יוחאי: אין לו לקב"ה בבית גנזיו אלא אוצר של יראת שמים, שנאמר: "יראת ה' היא אוצרו" (ישעיהו לג ו) -³ אין, לגבי משה מילתא זוטרתא היא. דאמר רבי חנינא: משל, לאדם שמבקשים ממנו כלי גדול ויש לו - דומה עליו ככלי קטן. - קטן ואין לו - דומה עליו ככלי גדול.⁴

מסכת נדה דף טז עמוד ב

דריש ר' חנינא בר פפא: אותו מלאך הממונה על ההריון לילך שמו, ונטל טיפה ומעמידה לפני הקב"ה, ואומר לפניו: ריבונו של עולם, טיפה זו מה תהא עליה? גיבור או חלש, חכם או טיפש, עשיר או עני? ואילו רשע או צדיק - לא קאמר,⁵ כדר' חנינא; דאמר ר' חנינא: הכל בידי שמים - חוץ מיראת שמים, שנאמר: "ועתה ישראל מה ה' אלוהיך שואל מעמך כי אם ליראה וגו' " (דברים י ב.)⁶

רמב"ם, הקדמה למסכת אבות (שמונה פרקים), פרק שמיני

אבל הלשון הנמצא לחכמים והוא אמרם הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים - הרי הוא אמת, ומכוון אל מה שזכרנו. אלא שהרבה יטעו בו בני אדם, ויחשבו בקצת מעשי האדם הבחיריים - שהוא מוכרח עליהם, כגון הזיווג לפלונית, או היות זה הממון בידו. וזה אינו אמת, כי זאת האשה, אם היתה לקיחתה בכתובה וקידושין, והיא מותרת, ונשאה לפריה ורביה - הרי זו מצוה, וה' לא יגזור בעשיית מצוה. ואם היה בנשואיה פגם - הרי היא

¹ פסוקים דומים לפסוק זה ניתן למצוא בספר דברים עצמו: "ועתה ישראל שמע אל החוקים", "את ה' אלהיך תירא", "ואהבת את ה' אלהיך" ועוד. אבל האסוציאציה שלנו היא דווקא לפסוק בספר מיכה ו ח: "הגיד לך אדם מה טוב ומה ה' דורש ממך כי אם עשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת עם אלהיך". קשר כזה מצאנו במדרש פתרון תורה בפרשתנו ואת הפסוק של מיכה נראה בהמשך, בגמרא מכות.

² וכי יראת שמים היא דבר קטן? שואל הדרשן. (והתשובה הברורה הניתנת מיד היא, ודאי שלא). ואנו שואלים שאלה לשאלה: מה גורם לפרשן להבין מהפסוק שלנו שמה (הקב"ה) סבור שיראת שמים היא עניין של מה בכך? האם זו המילה "מה" שבפסוק? האם זה "כי אם"? האם זה הצרוף שלהם? האם גם הפתיחה "ועתה ישראל" תורמת?

³ ראה הפסוק המלא שם: "והינה אמונת עתיך חסן ושוועת חקמתך ודעתך יראת ה' היא אוצרו". ראה גמרא שבת לא ע"א שלומדת מפסוק זה את כל הש"ס כולו: "אמונת - זה סדר זרעים, עתיך - זה סדר מועד, חסן - זה סדר נשים, ישועות - זה סדר נזיקין, חכמת - זה סדר קדשים, ודעת - זה סדר טהרות", וקובעת שם שאחרי הכל: "יראת ה' היא אוצרו". והוא ממשיך שם ואומר: "אמר רבא: בשעה שמכניסין אדם לדין אומרים לו: נשאת ונתת באמונה, קבעת עתים לתורה, עסקת בפריה ורביה, צפית לישועה, לפלגת בחכמה, הבנת דבר מתוך דבר? ואפילו הכי: אי יראת ה' היא אוצרו - אין, אי לא - לא. משל לאדם שאמר לשלוחו: העלה לי כור חטיין לעלייה. הלך והעלה לו. אמר לו: עירבת לי בהן קב חומטון? אמר לו: לא. אמר לו: מוטב אם לא העליתה". יראה ה' היא החומר המשמר את אסם התבואה.

⁴ לגבי משה יראת שמים היא "כלי קטן", אבל לגבי כל השאר היא אכן "כלי גדול". בכך סוגרים ומשלימים דברי ר' חנינא אלה שבסוף המדרש עם דבריו בתחילת המדרש. יראת שמים היא אכן כלי גדול. במשפט: "הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים" יש מתח פנימי, אם לא סתירה של ממש. "הכל" מול "חוץ מ". מה כאן הכלל ומה היוצא מן הכלל? אולי היוצא מן הכלל ה-"חוץ מ" גדול מן הכלל, מ-"הכל"? מדרש זה מופיע מילה במילה גם במסכת מגילה כה ע"א, להוציא הציטטה מהפסוק בישעיהו "יראת ה' היא אוצרו" שממנה לומדים שיראת שמים "לאו מילתא זוטרא היא" (כנראה היה הדבר פשוט לדרשן של מסכת מגילה, או שהשמיטו המעתיקים). ראה פירוש רש"י בשני המקומות. במסכת ברכות הוא אומר: "כל הבא על האדם ביד הקב"ה; כגון ארוך, קצר, עני, עשיר, חכם, שוטה, לבן, שחור, הכל בידי שמים הוא. אבל צדיק ורשע אינו בא על ידי שמים. את זו מסר בידו של אדם ונתן לפניו שתי דרכים, והוא יבחר לו יראת שמים" (שזה על בסיס הגמרא במסכת נדה שנראה להלן). לא מדובר כאן ביראת שמים, במובן הצר של הצו: "את ה' אלהיך תירא", אלא במובן הרחב ביותר של כוח הבחירה, כולל האפשרות לבחור שלא לירא את ה'. בפירושו במסכת מגילה אומר רש"י: "חוץ מיראת שמים - אותה מסורה בידי אדם, שיהא הוא עצמו מכין לבו לכך. אע"ג שהיכולת בידו להכין לבבנו אליו, דכתיב הנה כחומר ביד היוצר כן אתם בידי בית ישראל (ירמיהו יח), ואומר והסירותי את לב האבן מבשרכם (יחזקאל לו)". ודאי שהקב"ה יכול גם לגרום ליראת שמים, אבל אין הוא עושה כך, רק לעתיד לבוא יהיה כך (ואז לא תהיה יותר בחירה חופשית?).

⁵ שרשע או צדיק לא גזר עליו. כמו מי שיטה זו? כשיטת ר' חנינא להלן. יש כאן ר' חנינא על ר' חנינא ולא ברור אם זה אותו איש.

⁶ גמרא זו היא המקור העיקרי לאמירה "הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים" במובן של כוח הבחירה ולקביעה שבמה שנוגע לטוב ורע - בניגוד לתכונות האדם (חכם או טיפש, גיבור או חלש) ואירועים בחייו (עשיר או עני) - שום דבר לא נגזר עליו מראש ו"הרשות נתונה" (אבות פרק ג משנה טו). כבר ראינו בהערה 3 לעיל שרש"י נעזר בגמרא זו על מנת לבאר את הגמרא הקודמת בברכות. אבל באמת, אמירה זו מאד מצמצמת, כפי שכבר העירו תוספות בגמרא שם ועמנו אותה עם הגמרא שנראה בבא מציעא להלן: "הכל בידי שמים חוץ מצינים פחים". באו חכמי הדורות והרחיבו מאד את אמרתו של ר' חנינא, כפי שנראה בהמשך.

עבירה, וה' לא יגזור בעבירה. וכן זה אשר גזל ממון פלוני, או גנבו, או מעל וכחש ונשבע לו בממונו, אם נאמר שה' גזר על זה שיגיע לידו זה הממון ושיצא מיד זה האחר - הנה כבר גזר בעבירה. ואין הדבר כן, אלא כל מעשי האדם הבחיריים - בהם בלא ספק יימצאו המשמעת והמרי. כי כבר בארנו בפרק השני, שהציווי והאזהרה התוריים אמנם הם במעשים אשר לאדם בחירה בהם אם יעשם או לא יעשם, ובזה החלק מן הנפש תהיה יראת שמים, ואינה בידי שמים, אלא היא מסורה לבחירת האדם, כמו שבארנו. ואם כן, אומרם 'הכל' - אמנם ירצו בו הדברים הטבעיים, אשר אין לאדם בחירה בהם, כגון היותו ארוך או קצר, או רדת מטר או בצורת, או הפסד אויר או בריאותו, וכיוצא בזה מכל מה שבעולם, חוץ מתנועות האדם ומנוחותיו.⁷

כלי יקר על הפסוק

כך ביאורו: אילו בקשתי היראה מן בניכם אשר יקומו אחריכם, אשר לא ראו את כל הנוראות אשר עשה ה'. אז ודאי הייתי שואל דבר גדול ... אמנם ועתה, רצה לומר הדור הזה - "אתם ראו", כי בעיניכם ראיתם כל הנוראות אשר עשה האלוהים שייראו מלפניו וכבר אתם מורגלים במידת היראה, לפיכך ועתה באשר הוא שם, שאלה קטנה ה' שואל מעמך.⁸

אור החיים על הפסוק

לפי שיש שתי הדרגות שחפץ ה' מישראל עשות, והם זו למעלה מזו. אחת היא היראה, ולמעלה ממנה האהבה, ואמר להם שאינו מבקש מהם כי אם היראה.⁹

סוף מסכת מכות (כג ע"ב, כד ע"א)

דרש רבי שמלאי: שש מאות ושלוש עשרה מצות נאמרו לו למשה ... בא דוד והעמידן על אחת עשרה ... בא ישעיהו והעמידן על שש ... בא מיכה והעמידן על שלוש דכתיב: "הגיד לך אדם מה טוב ומה ה' דורש ממך כי אם עשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת עם אלוהיך"¹⁰ ... חזר ישעיהו והעמידן על ששים ... בא חבקוק והעמידן על אחת, שנאמר: "וצדיק באמונתו יחיה".¹¹

⁷ ראשונים רבים דנים בביטוי "הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים" בהקשר עם הפסוק שבפרשתנו ועם פסוקים אחרים המורים על כח הבחירה. ראינו את רש"י בהערה 3 לעיל. רמב"ן מתייחס לכך בפירושו לפסוק: "מי יתן והיה לבבם זה להם ליראה אותי כל הימים" (דברים ה כה). רס"ג בספרו האמונות והדעות מאמר ד, חובת הלבבות שער ייחוד המעשה, ספר יסוד מורא לרבי אברהם אבן עזרא השער השביעי, ספר האמונה לראב"ד שער שני ועוד. נראה שאין מי מהראשונים שלא התייחס לנושא זה ולא דן במאמר חז"ל: "הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים" (ומאמרים אחרים, כגון: הכל צפוי והרשות נתונה, אבות ג טו). אך נראה שמי שהגדיל לעשות הוא הרמב"ם אשר הרחיב מאד את משמעות המאמר ואת דברי הגמרא במסכת ברכות (מגילה), מסכת נדה וגם בבא מציעא שנראה להלן. הרמב"ם הופך למעשה את הקערה על פיה. הוא מצמצם את "הכל" לתכונות מולדות שאין לאדם שום שליטה בהם ומאידך, מרחיב את "חוץ מיראת שמים" לכל מעשיו ופעולותיו של האדם. שאם לא כן, איפה חופש הבחירה של האדם? איפה כל מצוות התורה? איפה מעשה טוב ומעשה רע? איפה המשמעת ואיפה המרי? כלשון הרמב"ם. כל אלה הם בעיני הרמב"ם מעין *raison d'être* ואין לנו אלא לפרש את דברי ר' חנינא בגמרא באופן שיהלום יסוד מוסד זה. ראה גם דבריו הנמצאים בהלכות דעות על חובות האדם הכלליות.

⁸ ואנו נשאל על פירוש זה: אם בדור שיצא ממצרים מדובר, מה לגבי הדורות הבאים? מה נאמר למשל בדורנו? שאכן היראה היא דבר קשה? שמשה לא דיבר אלינו? או שאדרבא, דרך דבריו של משה לדור הספציפי "אשר ראו" את נפלאות ה' (דברים ד ט, ז יט, י כא, כט ב וראה גם שופטים ב ז), הוא מדבר גם אל הדור "אשר לא ראו" (דברים יא ב) ומסכים שבשבילם זה אכן זה כלי גדול. רמב"ן פירש כאן: "איננו שואל מעמך דבר שיהיה לצורכו אלא לצרכך ... רק הכל הוא לטוב לך". ורש"י פירש: "ועתה ישראל - אף על פי שעשיתם כל זאת, עודנו רחמיו וחיתו עליכם, ומכל מה שחטאתם לפניו אינו שואל מכם כי אם ליראה וגו'". אולי בדומה לפירוש כלי יקר.

⁹ ואנו נשאל שתי שאלות: אחת, גם אם היראה היא דרגה נמוכה בהשוואה לאהבה, עדיין האם היא כל כך פשוטה? כדברי הגמרא: "אטו יראה מילתא זותרתא היא"? ועוד, הרי גם את האהבה הקב"ה מבקש "ואהבת את ה' אלהיך (דברים ו ה, יא א). נראה שעל שתי שאלות אלה עונה אור החיים בהמשך דבריו: "מה שהוא שואל ליראה הוא עתה, בזמן שאתה בא לישא עול האלוהות. אבל אין זה תכלית מה שחפץ ממנו עשות, אלא שזה יעמידנו בגדר האהבה". אכן, גם היראה איננה כ"כ פשוטה ולוא משום שמטרתה להגיע בסופו של דבר למדרגת האהבה. אבל בינתיים, מה שנדרש זו היראה והיא כשלעצמה, בעיני אור החיים, לא דבר קשה. האם גם על אור החיים שזכה לכינוי "הקדוש" חל מה שהגמרא אומרת על משה, כלי קטן וכלי גדול? ראה דבריו שם ואולי תבינם טוב יותר ממה שאנו הסברנו, ותאיר עינינו ותבורך. ולעצם הנושא של השוואת היראה והאהבה ראה דברינו [עשה מאהבה עשה מיראה](#) בפרשה זו.

¹⁰ ראה דברינו [הגיד לך אדם מה טוב](#) בפרשת בלק.

¹¹ לכאורה משה כבר קדם לכולם והעמיד את התורה כולה על רגל אחת: "ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה את ה' אלהיך". אלא שדא עקא, משה תופס את החבל בשני הקצוות ומעמיד את התורה מחד גיסא על מכלול תרי"ג מצוות ומאידך גיסא על "מה ה' שואל מעמך כי אם ליראה" שהוא למעשה הכל. זה הוא כלי קטן למשה אבל כלי גדול לנו. ראה בגמרא שם שהיא מנסה גם את עמוס: "בא עמוס והעמידן על אחת שנאמר: כה אמר ה' לבית ישראל דרשוני וחיו" ודוחה זאת משום שזה בעצם התורה כולה: "מתקיף לה רב נחמן בר יצחק, אימא: דרשוני בכל התורה כולה?". ואולי אפשר להשוות את כל העניין גם עם הגר

מסכת שבת דף לא עמוד ב

רבי סימון ורבי אלעזר הווי יתבי. חליף ואזיל רבי יעקב בר אחא. אמר ליה חד לחבריה: ניקו מקמיה, דגבר דחיל חטאין הוא. אמר לו אידך: ניקו מקמיה; דגבר בר אוריין הוא. אמר ליה: אמינא לך אנא דגבר דחיל חטאין הוא - ואמרת לי את בר אוריין הוא? תסתיים דרבי אלעזר הוא דאמר דגבר דחיל חטאין הוא, דאמר רבי יוחנן משום רבי אלעזר: אין לו להקב"ה בעולמו אלא יראת שמים בלבד, שנאמר: "ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה את ה' אלהיך" וכתוב: "ויאמר לאדם הן יראת ה' היא חכמה" (איוב כח כח), שכן בלשון יוני קורין לאחת הן.¹²

מדרש תהלים (בובר) מזמור כז

"דבר אחר אחת שאלתי מאת ה'". אמר הקב"ה לדוד: בתחילה אמרת: "אחת שאלתי מאת ה' אותה אבקש שבת בבית ה'". וחזרת ואמרת: "לחזות בנועם ה' ולבקר בהיכלו". אמר לפניו: ריבוננו של עולם, לא יהא עבד שווה לרבו? בתחילה לא באת לנו באחת? שנאמר: "ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה" (דברים יב). ואחר כך פתחת לנו במצות הרבה, שנאמר: "ללכת בכל דרכיו ולשמור מצותיו ולדבקה בו" (יהושע כב ה) - הוי: דיו לעבד להיות כרבו.¹³

מסכת בבא מציעא דף קז עמוד ב

"והסיר ה' ממך כל חוליי", אמר רב: זו עין¹⁴... ושמואל אמר: זה הרוח¹⁵... רבי חנינא אמר: זו צינה, דאמר רבי חנינא: הכל בידי שמים חוץ מצינים פחים, שנאמר: "צינים פחים בדרך עיקש, שומר נפשו ירחק מהם" (משלי כב ה).¹⁶

ויקרא רבה פרשת בהר, פרשה לד סימן ג

שבא ורצה ללמוד את כל התורה על רגל אחת וענה לו הלל "מה דעלך סני לחברך לא תעביד" (שבת לא ע"א). וגם עם "יהי רצון שיהא מורא שמים עליכם כמורא בשר ודם" (ברכות כח ע"ב) ואכמ"ל.
¹² תרגום, הסבר והקשר לענייננו: רבי סימון ורבי אלעזר ישבו ולמדו תורה. עבר לפנייהם ר' יעקב בר אחא והם מתדיינים אם לקום לכבודו אם לא (שזה הפסק בלימוד תורה, ראה כללי עמידה בבית המדרש בברייתא הוריות יג ע"ב). אחד אמר: נקום לכבודו שהוא ירא חטא והאחר אמר: נקום לכבודו שהוא בן תורה (בר אוריין). אמר הראשון לשני: אני אומר לקום לכבודו מהסיבה שהוא ירא חטא, מה אתה מוסיף לי באמירה שהוא בן תורה? הגמרא מחפשת מי מהשניים (ר' סימון או ר' אלעזר) הוא שאמר את זה ומסכמת שזה ר' אלעזר, כי מצאנו אמירה אחרת של ר' אלעזר, המסתמכת על הפסוק "ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה את ה' אלהיך" ואשר קובעת ש: "אין לו להקב"ה בעולמו אלא יראת שמים בלבד". גמרא זו שייכת לקבוצה רחבה של מדרשים המצביעים על חשיבות יראת שמים בהשוואה ללימוד תורה. ראה אבות דרבי נתן נוסח א פרק כב: "כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו חכמתו מתקיימת. וכל שחכמתו קודמת ליראת חטאו אין חכמתו מתקיימת". וראה שוב בגמרא שבת שם מספר שורות קודם הסיפור שהבאנו: "אמר רבה בר רב הונא: כל אדם שיש בו תורה ואין בו יראת שמים, דומה לגזבר שמסרו לו מפתחות הפנימיות ומפתחות החיצונות לא מסרו לו. בהי עייל? מכריז רבי ינאי: חבל על דלית ליה דרתא, ותרעא לדרתא עביד (חבל על מי שאין לו חצר ועושה שער לחצר)". וכן רבים. מה שחשוב לנו הוא שהסדר הנכון הוא: יראת שמים (וענווה), לימוד התורה, קיום התורה, סדרי החיים וכל פעולות האדם. אי לכך, האמירה: הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים מקבלת משמעות רחבה ביותר, בדומה למה שכבר ראינו ברמב"ם. מעניין אגב לציין שבהבחנה הזו של יראה מול חכמה יש הבדל גדול בין לשון חז"ל, התלמודים והמדרשים ובין לשון המקרא. במקרא, בפרט בכתובים - ספרות החכמה, חכמה ויראה הם כמעט מילים נרדפות, בד"כ הן הולכות יחד ואין ביניהן כמעט הבדל. ראה משלי א ז: "יראת ה' ראשית דעת חכמה ומוסר אילים בָּזוּ" וכן משלי טו לג: "יראת ה' מוסר חכמה וּלְפָנֵי כְבוֹד עֲנוּהָ", איוב כח כח: "ויאמר לאדם הן יראת אֲדֹנָי היא חֲכָמָה וְסוּר מִרַע בִּינָה" ועוד. לעומתם ראה תהלים קיא י: "ראשית חֲכָמָה יִרְאֵת ה'" וכן משלי ט י: "תחלת חֲכָמָה יִרְאֵת ה' וְדַעַת קְדָשִׁים בִּינָה" שממש יש למדרשים ולחז"ל קצת סמך. חז"ל חדדו את האבחנה בין השניים.

¹³ את "הפטנט" להתחיל במשפט צנוע לכאורה ואח"כ לגלות שהוא מכיל בתוכו עולם ומלואו, אומר דוד, למדתי ממך. כמו שאתה הקב"ה מבקש "רק כלי קטן": "כי אם ליראה את ה' אלהיך". כך גם אני מבקש "רק לשבת בבית ה'". ומה לעשות שם? ללמוד תורה, לספוג את הקדושה, להתפעם מהשגב. "רק" לשבת שם. אבל כמו שאתה הקב"ה מקפל תחת "ליראה את ה'" את התורה כולה וכמו שחז"ל קפלו ב"חוץ מיראת שמים" ביוצא מן הכלל את הכלל - בעצם את "הכל", כך גם אני דוד מקפל ב"שבת בבית ה'" את הכל ועובר מ"לשבת" לחזות בנועם ה', היינו לראות את השכינה.

¹⁴ עין הרע.

¹⁵ נראה שהכוונה שם לרוח ממש ואולי בכל זאת גם לרוח רעה על משקל עין הרע של רב בר פלוגתיה הקבוע של שמואל.
¹⁶ יש לנו עוד "הכל בידי שמים חוץ מ..." והוא השמירה על בריאות הגוף. אותו ר' חנינא שטבע בגמרא ברכות לעיל את משפט המפתח: "הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים", מרחיב כאן, ודווקא בענייני הגוף, את אחריות האדם וכח הבחירה שלו. וכבר עמדו התוספות בגמרא נדה טז ה"ל על העימות בין שתי אמירות אלה בשם ר' חנינא: "הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים" שמתייחסת לצד הרוחני-ערכי-מוסרי של האדם, מול: "הכל בידי שמים חוץ מצינים ופחים" שמתייחסת לעניינים ארציים. ראה בדומה את דרשת ר' אחא בויקרא רבה טז ח: "וראה הכהן והנה נרפא נגע הצרעת מן הצרוע (ויקרא יד ג) - אמר ר' אחא: מאדם הוא שלא יבואו חולאים עליו. מכל דעתו של ר' אחא, ורואה ר' אחא: והסיר ה' ממך כל חולי (דברים ז, טו) ממך הוא שלא יבואו חולאים עליך". מה לצינים ופחים וליראת שמים? את זאת נשאר בידיהם האמונות של שותי המים ונשמח שיאירו עינינו וישפרו את מימינו ועד שיגיעו דבריהם, נראה שיש כאן חיזוק נוסף לשיטת הרמב"ם שראינו לעיל. ראה דבריו בהלכות דעות פרק ד הלכה א: "היות הגוף בריא ושלם מדרכי השם הוא, שהרי אי אפשר שיבין או ידע דבר מידעת הבורא והוא חולה".

"גַּמְלַנְפִּשׁוּ אִישׁ חֶסֶד וְעֹכֵר שְׂאֵרוֹ אֶכְזָרִי" (משלי יא יז). גומל נפשו איש חסד - זה הלל הזקן. הלל הזקן בשעה שהיה נפטר מתלמידיו, היה מהלך והולך. אמרו לו תלמידיו: רבנו, להיכן אתה הולך? אמר להם: לעשות מצוה. אמרו לו: וכי מה מצוה הלל עושה? אמר להם: לרחוץ במרחץ. אמרו לו: וזו היא מצוה? אמר להם: הן. ומה אם איקוניות של מלכים שמעמידים אותן בבתי תיאטריות ובבתי קרקסיות שלהם, מי שהוא ממונה עליהן מורקן ושוטפן והן מעלין לו סֶלְרִין,¹⁷ ולא עוד אלא שהוא מתגדל עם גדולי המלכות - אנו שנבראו בצלם ובדמות, דכתיב: "כי בצלם אלהים עשה את האדם" (בראשית ט ו), על אחת כמה וכמה.¹⁸

מסכת מנחות דף מג עמוד ב

תניא, היה רבי מאיר אומר: חייב אדם לברך מאה ברכות בכל יום, שנאמר: "ועתה ישראל מה ה' אלקיך שואל מעמך". רב חייא בריה דרב אויא בשבתא וביומי טבי טרח וממלי להו באיספרמקי ומגדי.¹⁹

שבת שלום מחלקי המים

מים אחרונים: מי שיש ברשותו אבות דרבי נתן מהדורת ש"ז שכטר מוזמן לעיין בנוסח ב פרק י (עמוד 26): "אלא הווי כעבדים המשמשין את הרב שלא על מנת לקבל פרס ויהי מורא שמים עליכם - משל לאדם עושה רצון רבו ולבו גס ברצון רבו [אדם עושה רצון אביו] ולבו גס ברצון אביו וכו'". ראה הערה יא שם בה הוא מביא נוסח ארוך ו"זר" של מדרש זה בו מופיעה, בין השאר, הפסקה: "ועוד אמרו חכמים: הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים - מכאן שכל העובד לפני המקום באימה ויראה נוחל חיי העולם הזה וחיי העולם הבא". כאילו יראת שמים היא מספיקה - היא במדרגה של אהבה. שכטר מעיר שם שייכתן שדברים אלה נכתבו "כנגד הכת הידועה שהפריזה על המידה בענין זה עד שפרקה מעליה עול תורה ועול מצוות". הפריזה בערך האהבה והתעלמה מהיראה. ולכן שם היראה היא הכל, כמשקל נגד. ואנו נאמר ש"הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים" - כולל אלה שבוחרים לרוץ ישר לאהבה בלי לעבור את שלב היראה. גם זה פירוש לפסוק שלנו "מה ה' שואל מעמך - כי אם ליראה".

¹⁷ שכר, מצחצח הפסלים והאיקונוות מקבל שכר עבודה - salarium.

¹⁸ בהמשך לחובת השמירה מצינים ופחים, ראינו נכון להביא מקור זה, עליו הארכנו לדון בדברינו [גומל נפשו איש חסד](#) בפרשת בהר. באמת, יש בנושא זה מחלוקת הלל ושמאי, כפי שמובא במקבילה באבות דרבי נתן נוסח ב פרק ל: "וכל מעשיך יהיו לשם שמים, כהלל. כשהיה הלל יוצא למקום היו אומרים לו: להיכן אתה הולך? - לעשות מצוה אני הולך. - מה מצוה הלל? - לבית הכסא אני הולך ... לבית המרחץ אני הולך ... שנאמר: כי בצלם אלהים עשה את האדם ... שמאי לא היה אומר כך, אלא: יעשה חובותינו עם הגוף הזה". והדברים גולשים לנושא [צלם אלהים](#) לו הקדשנו דף מיוחד בפרשת בראשית.

¹⁹ אל תקרי מה אלא מאה. בכל יום יש לקיים "מה", היינו מאה ברכות. דעה אחרת איך מגיעים למספר מאה, היא שבשיטת א"ת ב"ש, היינו החלפת האותיות הראשונה בא"ב באות האחרונה, השנייה באחת לפני האחרונה וכו', האות מ"ם מוחלפת באות יו"ד והאות ה"א מוחלפת באות צד"י. "מה" הופך ל"יע". י (10) + צ (90) = 100 (אבודרהם, שיבולי הלקט ועוד). אז "מה" כבר איננו דבר של מה בכך, אלא מאה מצוות או ברכות שאדם צריך לקיים בכל יום. ובשבתות וימים טובים בהם תפילת שמונה עשרה (תשע עשרה) הופכת לתפילת שבע ואין מספיק ברכות, יש להרבות בבשמים ומיני מגדים ובפרפרות ובפרפראות לחכמה (מסכת אבות פרק ג משנה יח). והעיקר, כמובן, במדרשים.